

УДК 811.161

О. В. Калиновська

Засоби ідеологізації мовної практики радянського суспільства

У статті розглядається вплив ідеології на формування ритуалізованої мовної практики радянського суспільства. Особлива увага зосереджена на засобах утворення ідеологічно значущих домінант семантичного простору, які лежали в основі стереотипів масової свідомості радянського суспільства.

Ключові слова: ідеологія, ідеологічний контекст, ідеологічно значущі домінанти.

В статье рассматривается влияние идеологии на формирование ритуальной языковой практики советского общества. Особое внимание сосредоточено на средствах образования идеологически значимых доминант семантического пространства, которые формировали стереотипы массового сознания советского общества.

Ключевые слова: идеология, идеологический контекст, идеологически значимые доминанты.

This article reveals how ideology influences the formation of soviet society language practice. Special consideration is given to the ways of forming ideologically evaluative dominants of semantic aspect which are the basic for stereotypes of soviet community collective consciousness.

Key words: ideology, ideological context, ideologically significant dominants.

Вивчення радянської мовної спадщини, яка значною мірою дотепер зумовлює особливості не тільки сучасної суспільної комунікації, а й суспільної поведінки, в основі якої глибинні стереотипи сприйняття дійсності, належить до важливих та значущих тем гуманітарних наук. Глибоке й об'єктивне її опрацювання в межах історії, соціології, соціальної психології, соціолінгвістики, психолінгвістики, когнітології дасть можливість пояснити основні стереотипи мислення пострадянської людини, механізми їх творення, відповісти на питання, пов'язані з формуванням світоглядних позицій сучасної української людини.

Актуальність даної теми полягає в тому, що вона дозволяє пояснити більшість мисленнєво-поведінкових комплексів сучасної людини на пострадянському просторі.

На жаль, дослідження тоталітарної мовної практики, активізувавшись в середині 90-х років ХХ століття в працях українських, польських, російських, болгарських учених, надалі носить лише фрагментарний характер, що унеможливлює створення цілісної мовної картини радянської дійсності. Тому вкрай важливим є зусилля вчених суспільно-гуманітарних наук для вироблення механізмів міждисциплінарного підходу у всебічному вивченні радянської спадщини.

В українському мовознавстві радянський дискурс досліджується в різних напрямках: в соціолінгвістичному (Л. Масенко, О. Сербенська), у функціонально-дискурсивному (Ф. Бацевич, О. Зарецький, К. Серажим, Г. Яворська), в лексико-семантичному (Т. Весна, Г. Мінчак). У російському мовознавстві в різні роки зазначеній темі приділяли увагу М. Селіщев, Р. Будагов, В. Говердовський, О. Голованевський, Ю. Дешерієв, Т. Крючкова, Н. Купіна, Стернін, Д. Шмельов, А. Чудінов, О. Шейгал та інші, в польському мовознавстві – А. Вежбицька, М. Гловінський.

Вивчення зазначеного комунікативного феномену відбувалось і в радянські часи, проте через обмеженість методологічних засад і прийомів радянської науки об'єктивність у дослідженні даного явища є досить проблематичною. Мовознавці зосереджували свою увагу в основному на лексико-функціональних аспектах, пов'язаних з формуванням суспільно-політичного лексикону як спільного масиву в структурі національних мов СРСР, а отже, з необхідністю виробити нову мову – мову побудови комуністичного суспільства – на основі єдності лексикону, стилістичних і синтаксичних явищ.

Аналіз тоталітарної мовної практики передбачає виокремлення специфіки самого феномену тоталітаризму, який відрізняється злитістю, недиференційністю різноманітних структур соціального буття: ідеологічних, політичних, економічних, зокрема й мовних. Як зазначають усі суспільствознавчі праці, присвячені дослідженню особливостей тоталітарного режиму, його побудова й функціонування неможливі "без залучення мовних механізмів" [12, с. 7]. Використовуючи монопольне право на мовний простір, тоталітарна влада порушує природну закономірність функціонування мови, насильницьки втручається у її внутрішню структуру, що призводить до руйнації граматики, стилю і насамперед семантики вислову. В умовах тоталітаризму держава визначає значення слів і санкціонує їх вживання. Засобами жорсткої цензури закріплюється єдино можливий спосіб висловлювання у суспільній комунікації. Маючи великі

комунікативні можливості у виборі висловлювань, граматичних фраз, послідовності викладу думок, влада, проте, обмежується засобами, що максимально уніфікують мовний простір. В такий спосіб встановлюється мовний стандарт у суспільній комунікації, в утвердженні якого колосальну роль відіграють всі види засобів масової інформації [19]. В умовах уніфікації мовного простору людина приречена висловлюватись так, як висловлюється партійний секретар, дублювати його слова і конструкції, його мову, а отже, і його думки, навіть у тих сферах, які без творчого самовираження не існують, скажімо, наука чи мистецтво. Достатньо зауважити, що кожен публічний текст, кожна наукова стаття зазначеного періоду починається з покликань на рішення останнього партійного пленуму або з'їзду, супроводжується цитатами з текстів-виступів партійних керівників. Так у радянському тоталітарному суспільстві було здійснено своєрідний мовний експеримент, в якому до краю було "доведено можливості маніпулювання мовою з метою її використання як засобу жорсткого соціального контролю" [20, с. 218].

У мовознавчій літературі радянська комунікація передусім характеризується як ритуальна й визначається як "набір стереотипних, позбавлених реального змісту фраз", "словесний ритуальний обряд", [4], в організації якого особлива роль належить ідеології. Зазначимо, що тоталітарні режими ХХ століття передусім режими ідеологічні, "породжені ідеологією, підпорядковані їй та існують завдяки їй" [1, с. 402]. У соціально-філософських працях тоталітарна ідеологія визначається не як система соціальних поглядів та орієнтирів, а як "знаряддя для залучення людей до процесу тоталітарної організації суспільства" [3; 8]. Тоталітарна влада прагне замінити всі форми свідомості ідеологією (політичною міфологією), котра є найефективнішим засобом формування одностайності думок, "впливу на колективне несвідоме, найбільш глибинну, неконтрольовану частину людської душі" [16, с. 32]. Тому в умовах тоталітаризму мова використовується як потужний засіб ідеологічного впливу.

Нагадаємо, що від самого початку своєї політичної діяльності більшовики поставили питання про перетворення національних мов на засіб творення нової ідеології, "в знаряддя комуністичної освіти трудових мас" (Ленін В. І.). Про важливість ідеології як засобу формування єдиного світогляду радянських людей свідчать однотипні назви партійних документів: "Постанова пленуму ЦК Компартії України від 16–17 травня 1974 р. "Про завдання партійних організацій республіки по подальшому поліпшенню ідеологічної роботи в

світлі рішень XXIV з'їзду КПРС"; "Постанова пленуму ЦК Компартії України від 29 березня 1968 р. "Про дальше поліпшення партійної інформації як важливого засобу піднесення організаторської та ідейно-політичної роботи парторганізацій України"; "Постанова пленуму ЦК Компартії України від 9–11 серпня 1962 р. "Про завдання партійних організацій України по подальшому посиленню ідеологічної роботи в світлі рішень XXII з'їзду КПРС", характерними для яких є формулювання про зміст і завдання "ідеологічної роботи партійних організацій: "Пленум ЦК КП України підкреслює, що в сучасних умовах дальше поліпшення ідеологічної роботи, поєднання її з організаторською роботою є найважливішим завданням усіх партійних організацій республіки" або "Основний зміст ідеологічної роботи полягає в поєднанні роз'яснення марксистсько-ленінської теорії з мобілізацією мас на здійснення конкретних насущних завдань господарського і культурного будівництва, з вихованням високої свідомості трудящих".

Лексеми *ідеологія*, *ідеологічний* належать до тих, що становлять найширший спектр сполучуваності: ідеологія мас, ідеологія трудящих, соціалістична ідеологія, буржуазна ідеологія, ідеологічна робота, ідеологічний метод, ідеологічний принцип, ідеологічна боротьба, ідеологічна диверсія, ідеологічні протиріччя, ідеологічні комісії тощо. Ідеологія належить до найважливіших концептів радянського дискурсу і виступає визначальним фактором у структуруванні його семантики, вияві синтагматичних, парадигматичних та дериваційних відношень.

Намагання тоталітарної влади уніфікувати мовний простір реалізується передусім у текстах партійних документів [10], що регулювали не тільки суспільно-політичну і виробничу сферу, а й комунікативну. Дані тексти були функціонально значущими, відігравали роль мовного стандарту, формували смислову парадигму, в межах якої розгортався зміст будь-якого тексту суспільної комунікації в СРСР. Отже, в них треба шукати особливості мовної практики радянського зразка [15, с. 95].

Джерелом нашого аналізу є доповіді, промови, виступи, статті, привітання партійних секретарів ЦК КПРС і ЦК КПУ за період з 1960–1980 рр., а також матеріали партійних з'їздів та пленумів. Зазначимо, що 70-ті роки ХХ століття – період найвищого рівня уніфікації комунікативного простору, саме в цей період "вже була вибудована система нормативів, принципів, які лежали в основі організації і мови, і мовлення – всього мовного життя радянського суспільства"

[17, с. 132]. Тому тексти партійних документів цікаві для дослідження особливостей семантичного простору комунікації, нерелевантної рефлексії слова, ритуалізованої форми викладу.

Партійні документи – це традиційні тексти радянської комунікації, ритуальність яких є подвійною: з одного боку, вони виконують роль структурного компонента комунікативного ритуалу, з іншого – дані тексти вже є ритуалом, процедура і спосіб донесення яких до реципієнта розгортається в ціле ритуальне дійство, що створює враження священної непорушності сказаного і, відповідно, істинності щодо об'єктивної реальності та неминучості досягнення бажаного результату. Зміст тут не відіграє ніякої ролі. Це одна з ознак вербального ритуалу, в ньому важливою є участь, а не розуміння. Бо зміст ритуалу розуміється буквально. Ритуалізоване використання даних текстів передбачало їх публічне зачитування керівником партії (держави), котрий називався (як завважила О. Забужко, породоплемінному) вождем. (Наявність даної номінації є ознакою ритуальної функції керівника у тоталітарній державі.) За визначенням Р. Ленуара, момент виголошення промови перетворюється на "ритуалізований акт, свого роду молитву, яка промовляється зовсім не для того, щоб бути почутою. Така промова не обговорюється. Це сам соціальний порядок, що став промовою. Вождь володіє монополією на легітимне слово..." [14].

У виголошенні тексту важливого значення надається інтонуванню, ритмо-мелодійній організації тексту, а особливо голосу, який в тоталітарній комунікації завжди командний, жорсткий, впевнений, безапеляційний, що надає високого авторитету сказаному [11]. З цієї точки зору процедура виголошення даних текстів пов'язана з давнім магічним досвідом навіювання, технікою словесно-ритмічного впливу. Тому дані тексти можна розглядати як своєрідний "ритуал в ритуалі", тексти навіювальні, як тексти-замовляння, що використовувались не лише у відповідних "офіційних ситуаціях", а й проникали в усі сфери духовного життя суспільства – науку, мистецтво, літературу.

Отже, радянський дискурс, представлений в текстах партійних документів, організований системно. Маємо на увазі чітку організацію його лексичного складу, що містить "основні блоки ідеологем і міфологем, пов'язаних між собою жорсткими структурними відношеннями" [13, с. 3]. Системність забезпечується передусім вивіреною фундаментаційною лексикою, ядро якої становлять ідеологічні домінанти – лексичні одиниці, "які задають тематичну цілісність і

виформовують парадигмальні класи лексичних елементів": *комунізм, комуніст, ленінізм, марксизм-ленінізм, партія, соціалізм, соціаліст тощо*. Дані слова постають лексикою універсального змісту, вони не мають денотативного значення і, трансформуючись у сигніфікат, набувають найвищого рівня абстракції. Референція таких слів розмита, дефініція утруднена, вони втрачають внутрішню форму і стають лише "знаками-символами певних суб'єктивних прагнень і настанов" [5, с. 34], знаками-тотемами, що виконують лише ритуальну функцію.

Символічне значення ідеологічних домінант пов'язано з оцінкою, що є універсальною категорією [2, с. 180]. Проте в радянському дискурсі оцінний контекст набуває особливого значення (оцінка стає важливішою, ніж предметна чи понятійна співвіднесеність слова [8, с. 38]); вибудований в дихотомічних парах (свій / чужий, правильний / неправильний, хороший/поганий, прогресивний / реакційний тощо), він стає домінантним. Ідеологічно і соціально значущі атрибути: *радянський, комуністичний, соціалістичний, революційний, робітничий, пролетарський тощо*, постійно повторюючись, фіксуються в мовній свідомості як "ідеологічне смислове прирощення" [18, с. 32]. Жорсткі умови дистрибуції "нав'язують" ідеологічну семантику будь-якому поняттю. Без "ідеологічного маркування" жодне явище у системі радянського дискурсу не існує. Така особливість лексико-семантичних зв'язків приводить до своєрідної "спеціалізації" слова вживатися в чітко вираженому ідеологічному контексті [9, с. 16], наслідком чого є семантичний зсув у структурі слова – актуалізація ідеологічного компонента значення.

Простеживши сполучуваність ідеологічних атрибутів, а також частоту їх вживання, можемо визначити спектр ідеологізованих значень. Атрибути *радянський, соціалістичний, комуністичний, революційний* сполучаються з іменниками таких лексико-тематичних груп:

- суспільно-політичні терміни: *партія, суспільство, суспільні відносини, зовнішня політика, народ, держава, революція*;
- абстрактні поняття: *віра, думка, свідомість, підхід, напрям, завдання, ставлення, активність, результат*;
- назви загальнолюдських цінностей: *честь, мораль, совість, оптимізм, патріотизм*.

Як підтверджує аналіз мовного матеріалу, до ідеологізації значення "схильні" лексеми з ослабленим денотативним компонентом, своє семантичне наповнення вони виявляють лише завдяки контекстові, що є "засобом відбору і реалізації значення" [9, с. 15]. 3

цього класу слів найбільш актуалізовані абстрактні поняття (*робітничий рух, революційні перетворення*), назви загальнолюдських цінностей (*комуністична мораль, робітнича честь* тощо), часових проміжків (*радянська епоха* тощо).

Яскравим прикладом семантичного зрушення є ідеологізація звичайних для мовної свідомості понять: назв осіб (*радянська людина*), назв осіб за родом діяльності (*радянський артист, радянські інженери* тощо), назв осіб за статтю (*радянська жінка*; при відсутності варіанта *радянський чоловік*). Висока частотність вживання даних словосполучень вже засвідчує зсув у семантичній структурі головного слова.

В умовах ідеологізованого контексту семантичної трансформації зазнають назви загальнолюдських цінностей, особливо назви морально-етичних категорій (етично значущі поняття): *совість, мораль, честь* тощо. (Дослідження сполучуваності підтверджує, що назви загальнолюдських цінностей реалізують свій сполучувальний потенціал лише з ідеологічними домінантами). Творячи тісну семантичну сполучуваність з ідеолексемами, вони набувають ідеологізованого, класово-партійного значення, втрачаючи значення загальнолюдських цінностей: *комуністична мораль, робітнича совість, пролетарська честь, колгоспна демократія* тощо. У таких конструкціях відбувається порушення семантичної сполучуваності, що протирічить і логіко-семантичній сполучуваності, і правилам семантичного узгодження.

Поширеним засобом ідеологізації значення в системі радянської комунікації виступають атрибути, утворені на основі метафоричного, гіперболічного переосмислення значень:

- простору: *великі цілі, всенародний рух, всесоюзний огляд, есесвітньоісторичний масштаб, широка автоматизація, величезні родовища, безмежний простір* тощо;
- кількості: *численна армія, мільйонні загони, широкі маси, подальше збільшення* тощо;
- руху, швидкості: *семимильні кроки, швидке нарощування, ударний темп, впевнений ритм, прискорений розвиток* тощо;
- сили, міцності: *могутня зброя, революційна сила, могутня хода, бойове завдання, зміцнені позиції* тощо;
- часу: *нова радянська людина, вічноюне вчення, п'ятирічний план, найновіші досягнення, сучасні засоби* тощо;
- родинності: *братні народи, рідна партія, батьківське слово* тощо.

Процес перетворення ключових понять радянського дискурсу на символ пов'язаний з актуалізацією асоціативної семи "сім'я". Так, наприклад, лексеми *теплій, рідний, дорогий, близький, батьківський* у словосполученнях *рідна Комуністична партія, щире батьківське слово пропагандистів, партсекретарів, по-батьківськи строго, тепло, сім'я народів-братів, братні комуністичні партії* виступають словами-стимулами для появи асоціативних зв'язків, пов'язаних з родинними поняттями (сім'єю, батьком). Через те, що асоціативні зв'язки слова відіграють важливу роль у створенні певного ставлення до об'єкта мовлення, предмета, явища, радянський дискурс апелював до базових психічних структур особистості, "інтимізуючи" ідеолексеми. Найкращим прикладом ступеня інтимності може бути називання Володимира Леніна по батькові – Іллічем. Така традиція номінації демонструвала не лише ступінь інтимності особистісних стосунків, а й характер цих стосунків [15, с. 49]. Ця фамільярно-просторічна форма звертання, творячи тісну семантичну сполучуваність зі словами *наш, рідний*, перетворювала "вождя світового пролетаріату" на образ найдорожчої людини: *наш Ілліч, рідний Ленін*. Яскравим прикладом фетишизації образу Леніна є словосполучка *ім'я Леніна*, яка в масовій свідомості абсолютно не експлікувала справжнього імені – Володимир Ульянов. Взагалі, тотемолексеми *партія, марксизм-ленінізм* у такому "інтимізованому" контексті набували антропоморфного звучання: *вічноживе марксистсько-ленінське вчення, рідна партія* тощо. Відповідний контекст програмував і належні принципи поведінки: "відданість партії"; "вірність ідеям Леніна"; "вірність марксизму-ленінізму"; "любов до рідної партії".

Регулярним засобом "ідеологічного маркування" виступає іменний присудок, що виконує функцію експліцитного тлумачення знака: *союз робітників і селян – основа Радянської держави, марксизм-ленінізм – єдино правильне вчення, партія – розум, честь і совість нашої епохи* тощо. Такі констатації є стереотипними номінаціями й відтворюють основні міфологеми та ідеологеми радянської дійсності, стверджують високу цінність об'єкта вислову, надаючи йому символічного значення.

Ще одним засобом ідеологізації висловлювання в радянській мовній практиці виступають багатокомпонентні атрибутивні сполучення "подвійної експресивності", що виявляються структурами найвищого знакового рівня. Утворюються вони за рахунок включення в семантику багаточленних номінацій компонентів емоційного

характеру: *нові величні діла, священна народна пам'ять, знаменний ленінський ювілей тощо.*

Ідеологізованими знаковими виступають і субстантивні багатокомпонентні сполуки з віддієспівними іменниками *підвищення, зростання, збільшення, зміцнення, розширення, вдосконалення, множення* тощо, які в ідеологічно насиченому контексті утворюють словосполуки "дубльованої семантики": *зміцнення могутності, зростання темпів, піднесення рівня, підвищення рівня.* Дані іменники, актуалізуючи таку семантичну ознаку, як постійна повторюваність дії, приводять до вияву надлишковості на семантичному рівні [7, с. 476]. Таке розширення значення пов'язане зі спустошенням власного змісту слів, їх десемантизацією, а отже, з перетворенням їх на ритуально-знакові конструкції.

Характерним механізмом ідеологізації радянської комунікації виступають повтори. Повтор представлений на всіх рівнях тексту, що дає можливість його типологізувати: *Чим більш зрілим стає наше соціалістичне суспільство, чим далі воно просувається до вищої стадії свого розвитку – комунізму, тим вищою стає громадська активність наших громадян, трудових колективів і народу в цілому, тим ширше і глибше трудящі залучаються до управління справами держави.* (На 40 слів 9 слів з семою руху). Або ще один приклад: *Знайіте і запам'ятайте: в будь-який час і в будь-який момент ми з вами, ми на вашому боці, ми на боці соціалізму на боці праці, миру й інтернаціонального братерства трудящих.*

У текстах радянського дискурсу виділяємо такі види повторів:

лексичні (повтор одного й того самого слова): *все більше й більше, все краще й краще, змінюється і змінюється на краще, тисячі й тисячі конкретних справ;*

семантичні (повтор однієї й тієї ж семи, що призводить до утворення словосполучень дубльованої семантики, семантичних дублетів): *подальше підвищення, значне збільшення, далі вперед, просування вперед, вища стадія;*

словотвірні (повтор спільнокореневих слів): *комсомол – комсомольський, комунізм – комуністичний, Ленін – ленінський, Ради – радянський, робітник – робітничий, виконання й перевиконання;*

словотвірні в межах синтагми (зі зміною граматичних ознак слова): *значно збільшити – значне збільшення, глибоко вивчати – глибоке вивчення, широко висвітлювати – ширше висвітлення;*

синтаксичні: *сказати більш образно – образно кажучи.*

Роль повтору також відіграє перерахування однорідних об'єктів. Слова, різні за семантикою, сприймаються як синонімічні, як повтор одного й того самого поняття: *інтересам свого підприємства, району, області, республіки, всієї своєї Батьківщини; нові заводи, фабрики, житлові квартали, селища і цілі міста тощо*.

Такий вид повтору деталізує текст і водночас робить його універсальним, що ще більше розвиває зміст і підсилює магічність вислову.

Аналіз мови партійних документів засвідчує, що основним засобом ідеологізації радянської мовної практики виступає незмінний ідеологізований контекст, утворений системою ідеологічних домінант. У такому контексті неваріативність синтагматичних зв'язків призводить до своєрідної "редукції" значення, спрощення семантики, аж до "нульової". Словосполучення *справа партії, лінія партії, завоювання соціалізму, працювати по-комуністичному, зразкове комуністичне місто, масштаб наших звершень, в ім'я миру і щастя, розгорнулося соціалістичне змагання, великий союз серпа і молота тощо* позбавлені предметної та понятійної співвіднесеності, а тому виконують лише ритуальну функцію. Обмеження парадигматично-синтагматичних зв'язків дає підстави розглядати радянську комунікацію як закриту систему найвищого знакового рівня, не здатну відображати справжню соціальну реальність.

Література

1. Арндт Х. Джерела тоталітаризму / Х. Арндт. – К., 2002.
2. Арутюнова Н. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999.
3. Бакаев Ю. В. Тоталітарне суспільство: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук. – К., 1997.
4. Бацевич Ф. Нариси з комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Львів, 2003.
5. Бондаревська І. Слово і стиль / І. А. Бондаревська // Слово в аспекті функціонування : зб. наук. праць. – Полтава, 1996.
6. Вейнрейх У. О семантической структуре языка / У. Вейнрейх // Новое в лингвистике – М., 1970. – Вып. V.
7. Гак В. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М., 1998.
8. Гловінський М. Новомова / М. Гловінський // 12 польських есеїв. – К., 2001.
9. Кочерган М. Слово і контекст / М. П. Кочерган. – Львів, 1980.
10. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К. : Політвидав України. – 1982. – Т. 11; 1983. – Т. 12 ; КПУ в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК : в 2 т. – К. : Політвидав України, 1976.

11. Крейдлин Г. Голос власти и глас народа / Г. Е. Крейдлин // Мова тоталітарного суспільства. – К. : Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАНУ, Інститут української мови, 1995.

12. Кузьмина Л. Я. Массовое сознание в условиях тоталитарного общества: генезис и особенности : автореф. дисс. ... канд. филос. наук / Л. Я. Кузьмина. – М., 1990.

13. Купина Н. Языковое сопротивление в контексте тоталитарной культуры / Н. А. Купина. – Екатеринбург, 1999.

14. Ленуар Р. Социальная власть публичных выступлений. Выступление как стратегия / Р. Ленуар // Поэтика и политика. – СПб., 1999. – С. 170.

15. Масенко Л. Мова і політика / Л. Т. Масенко. – К., 2001. – С. 38.

16. Потятинник Б. Патогенный текст / Б. Потятинник, М. Лозинський. – Львів, 1997.

17. Романенко А. Советская словесная культура: отечественная история её изучения / А. П. Романенко // Вопросы языкознания. – 2002. – № 6.

18. Русский язык конца XX столетия (1985–1995). – М. : Языки русской культуры, 2000

19. Советская власть и медиа : сб. ст. / под ред. Ханса Гюнтера и Сабины Хэнсен. – СПб., 2006.

20. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова. Культура. Влада / Г. М. Яворська ; Нац. акад. наук України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 2000.